

Genius přeshraničního regionu Slovenská republika – Česká republika jako fenomén nadregionální spolupráce

Genius of a crossborder Slovak Republic – Czech Republic region
as a phenomenon of the supraregional cooperation

Jaroslav Vencálek

Anotace: *Príspevek se zabývá fenoménem genia krajiny jehož poznáním je možno účinněji prispieť k rozvoji přeshraničního regionu Slovenská republika – Česká republika. Princípy fungování nově utvářených územních integrací vycházejí z propojování globálních, regionálních a lokálních hodnot.*

Klíčová slova: *genius loci, genius regionis, přeshraniční region, Česká republika, Slovenská republika*

Summary: *The paper deals with genius of a landscape. Its understanding can effectively contribute to the development of Slovak Republic – Czech Republic crossboarding region. The principles of functioning of newly created territorial integrations are based on connecting global, regional and local virtues.*

Key words: *genius loci, genius regionis, crossboarding region, Czech Republic, Slovak Republic*

1. Úvod

V rámci Operačního programu přeshraniční spolupráce Slovenská republika – Česká republika 2007–2013 je kromě úsilí o rozvoj dostupnosti přeshraničního území a zvyšování kvality životního prostředí, neméně významnou prioritou osou podpora sociokulturního a hospodářského rozvoje přeshraničního regionu a spolupráce. Nadregionální spolupráce jako specifická forma spolupráce je determinována pestrou škálou nejrůznějších kritérií a přístupů. Velmi rozšířeným je přístup odvětvový (např. spolupráce ve sféře vzdělávání, rozvoji cestovního ruchu, sociálně-infrastrukturního vybavení krajiny apod.). Pokud se ale zabýváme územím komplexněji a usilujeme o poznání jeho potenciálu, což je také jeden z cílů konference věnované otázkám **nadregionální spolupráce Trnavska**, měli bychom porozorůmět oběma složkám vytvářejícím potenciál: tedy jisté sumě existujících a určité sumě možných reálií (aktivit).

Jedním z aspektů postmoderně pojatého rozvoje spolupráce je uvědomování si jedinečnosti genia krajiny ve vztahu k novému způsobu organizace dílčích územních částí a v nich uskutečňovaných aktivit, i ve vztahu k potřebám rozvoje vyšších prostorových útvarů.

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na důležitost znalosti genia krajiny, v tomto případě ve vztahu k přeshraničnímu regionu Slovenská republika – Česká republika.

2. Region a nový způsob vnímání jeho obsahu

Jestliže v nepříliš vzdálené minulosti stačilo, aby definiční základ jednotlivých pojetí regionu byl vnímán ve smyslu vědomostního poznání shodných geografických objektů a jevů, jimiž se dané území liší od jiného, tak v současnosti díky stále se zvyšující integraci prostorových struktur jsou definiční základy vnímání regionů vázány na vzájemnost hodnocení regionálních (prostorových) a historických (časových) obsahů krajiny. Vnímání regionů je tak chápáno nejen prostřednictvím poznání nejrůznějších aspektů shodnosti a různosti objektů a prostorových vazeb v krajině, ale je chápáno i prostřednictvím lidské zkušenosti determinované historickou pestrostí nejrůznějších sítí vztahů a dále tzv. intenzitou prožitku zainteresovaných osob, tedy jistou duševní blízkostí či pocitem sounáležitostí lidí s danou prostorovou strukturou.

Vnímat území regionálně proto stále více znamená brát zřetel nejen na region samotný (představující dílčí část celku), ale i na vlastní celek, tedy širě vnímaný integrovaný prostor. V podmínkách Evropy 21. století se tak ještě před několika lety mediálně zprofanovaný slogan „Myslet globálně – vnímat regionálně“ stal skutečným základem jakýchkoliv smysluplných úvah o regionálním rozvoji krajiny. Tento posun od upřednostňování ryze prostorových dimenzí krajiny k vnímání komplexněji utvářených časoprostorových aspektů se nezbytně promítá do nového způsobu vnímání územní reality a tedy i regionů.

Klasické vnímání hierarchicky členěných prostorových struktur ve smyslu dominantního měřítkově vnímaného rozrůznění je stále více nahrazováno vnímáním krajiny ve třech komplexně vnímaných časoprostorových úrovních:

- vnímání krajinných prvků podmíněných univerzálními principy (obecně lidské a humánní), mající globální dosah,
- vnímání krajinných prvků podmíněných regionálními principy (kulturně-historické aspekty), mající regionální až makroregionální dosah,
- vnímání krajinných prvků podmíněných lokálními principy (místní specifika a zvláštnosti), mající lokální až regionální dosah.

V této souvislosti by měla být posílena úloha komplexně vnímané syntézy dílčích částí krajin (regionů) a územních celků (např. makroregiony). Problém ale spočívá v tom, že cesta ke komplexní syntéze vede k potřebě vzájemného propojování rozumového (logického), smyslového (objektivního) a duchovního (transcendentální reality) poznání lidské entity. V okamžiku, kdy vnímání regionů ale vychází ze syntézy objektivních a subjektivních aspektů lidského poznání krajinné reality, přestávají být regiony vnímány jen jako jakési samostatné krajinné prvky, ale prostřednictvím životních příběhů lidí vázaných ať již na hospodářské aktivity, kulturní tradice, pověsti, legendy či jiné racionální nebo iracionální produkty lidského vědomí jsou zřetelně polidštěny. Tím i regiony se stávají nositeli univerzálních, regionálních a lokálních aspektů existence člověka na Zemi. Z takto chápaného pojetí krajiny logicky vyplývá

požadavek uvědomování si kontinuity a potřeby propojování minulosti se současností a budoucností (Vencálek 2007a, s. 12).

3. Fraktální aspekt evropské celistvosti a vnímání genia krajiny

Jedním z aspektů celistvosti Evropské unie je její fraktálnost; složení integrovaného celku z dílčích částí o různých významech. S tímto konceptem souvisí i skutečnost, že tyto části (členské státy EU, makroregiony, regiony, euroregiony, mikroregiony) nejen byly, ale stále jsou ve svém vývoji ovlivňovány jak komplexně působícími prvky, vznikajícími v procesu evropské integrace, tak i zcela diferencovaně působícími fenomény tohoto prostoru. Všechny země Evropské unie se nacházejí v duchu vlastních historických zkušeností vyplývajících z uplatňování svého genia loci před dlouhodobým úkolem: začleněním svých priorit do základního integračního modelu rozvoje Evropské unie a jejich obnovováním. Zjevný rozdíl spočívá v tom, že některé země jsou tomuto úkolu vystaveny již po desetiletí, jiné tuto realitu poznávají teprve krátce.

Podle K. Ivaničky pojmy, jakými jsou genius loci, genius Evropy a genius Terrarum, znamenají neobyčejně vysokou hodnotu akumulace zkušeností mnoha generací, která usnadnila nejen vlastní existenci (přežití), ale i kontinuální prosperitu (Ivanička 2006, s. 186). Genius loci krajiny, umožňující dešifrovat pamětní kód předcházejících generací, jeho hodnotové systémy a etické normy, proto obsahuje nejen fenomény vedoucí k rozvoji, ale také i ty výrazné historicko-regionální aspekty, které se pojí s obdobími regrese, zkázy a lidského utrpení.

Důraz při studiu genia loci krajiny proto bývá spojován s odhalováním myšlenkové pestrosti, bohatstvím lidských artefaktů a celkovou vitálností těch, kteří danou krajinu obývají. Propojování celospolečenského vědomí a formování celoplanetární noosféry by jen obtížně mohlo vycházet z jednoho nebo několika byrokratických center, ale vzniká jako procesní vzájemnost genia loci regionálních a národních dějin s geniem loci Evropy a geniem planety Země. Vzhledem k praktickým potřebám studia vnímání krajiny z hlediska charakteru jejího genia loci lze tento fenomén chápat jako soubor mimořádných vlastností a významů studovaného místa, které neopakovatelným způsobem propojují konkrétní lidské výtvoř (artefakty hmotné i nehmotné povahy) s přírodním prostředím.

Znalost genia loci daného území přispívá k nalezení adekvátního místa člověka v globalizujícím se světě, odmítnutí pasivního akceptování globálních trendů a přihlášení se k aktivní účasti na rozvoji globálního světového étosu a fraktálně utvářených územních společenství. Genius loci, genius regionis a genius Evropy se v tomto pojetí stávají nejvýznamnějšími časoprostorovými svorníky propojování společenského vědomí obyvatel regionů v jejich úsilí o demografickou, ekonomickou, sociální a environmentální udržitelnost a posilování ústředních hodnotových systémů Evropské unie, kterými jsou humanita, demokracie, individuální svoboda, společenská zodpovědnost a solidarita (Vencálek 2007, s. 62).

4. Genius krajiny jako aspekt rozvoje znalostního potenciálu krajiny

Jestliže budeme analyzovat jednotlivé oblasti podpory Operačního programu přeshraniční spolupráce Slovenská republika – Česká republika, pak ve všech oblastech k nimž náleží kulturní rozvoj a zachovávání tradic, spolupráce a síťování, vzdělávání, trh práce a zaměstnanost, rozvoj

podnikatelského prostředí a inovačního prostředí či rozvoj přeshraničního turismu, budou základní hodnotové prvky krajiny obsaženy v *geniu loci* a *geniu regionis*.

Kde jinde by ale měl být předmětem pozornosti znalostní potenciál krajiny než na vysokých školách, a kdo jiný by měl mít zájem o znalost *genia* krajiny přeshraničního regionu Slovenská republika – Česká republika, než vysoké školy, které jsou lokalizovány právě v tomto prostoru, který je Ministerstvem výstavby a regionálního rozvoje SR jako Řídícího orgánu pro Operační program přeshraniční spolupráce Slovenská republika – Česká republika 2007-2013, vymezen jako území tří slovenských krajů (Trnavský, Trenčianský a Žilinský) a tří českých krajů (Jihomoravský, Zlínský a Moravskoslezský)?

Vysokým školám lokalizovaným v tomto území se tak nabízí možnost spolupodílet se na aktivitách vyúsťujících v realizaci ať již publikačních či výukově prezentačních činností nastiňujících ty nejzákladnější hodnoty krajiny v podobě jejího *genia* v kontextu přeshraničního regionu Slovenská republika – Česká republika. Vedle vlastní odbornosti, pro kterou získávají studenti na vysokých školách vědomostní a dovednostní předpoklady, by tak mohli získat i další neméně významnou hodnotu – porozumění vlastnímu *geniu* a posilování regionálního povědomí s územím v němž studovali a mnozí posléze i žijí.

Pro Evropskou unii je na počátku 21. století jistým způsobem symbolická nejen absence, ale i potřeba zevrubného poznání podoby ducha krajiny (*genius loci*, *genius regionis*, *genius Evropy*) a tedy i stále naléhavější reinterpretace vlastního postavení a ocenění rozvojových možností v rámci celosvětových integrací ve smyslu existenční nezbytnosti posílení a zvýraznění aktivit, které by podpořily uplatnění široce pojatého a lidskými entitami vnímaného ducha důvěry. To ale nelze uzákonit či stanovit právními normami. Ke vzniku a fungování tohoto klimatu vede složitá cesta na jejímž počátku se nachází lidské poznání, znalost a schopnost lidí poučit se ze svých předchozích zkušeností. A právě v tomto poučení by měla být ukotvena znalost *genia loci* krajiny, neboť jeho prostřednictvím lze posilovat i ducha důvěry.

5. Příklad: Jurkovičova architektura a etnografické aspekty jako součásti *genia* krajiny přeshraničního regionu SR – ČR

Jen kousek od Myjavy, po proudu stejnojmenného vodního toku, se při úpatí Brančského bradla nalézá nevelký, avšak starý sídelní kopaničářský útvar Turá Lúka, tvořící již dlouhou dobu integrovanou část města.

Duchovní aspekt této krajiny je spojován s osobností pocházející z Turé Lúky, s jednou z nejvýraznějších postav evropské architektury první poloviny 20. století – Dušanem Samo Jurkovičem (1868–1947). Ten propojil zcela osobitým způsobem ducha lidové architektury moravsko-slovenského pomezí a kouzlo lidových tradic s nově se tehdy uplatňujícími architektonickými směry.

Když v roce 1884 odcházel studovat architekturu na vídeňskou průmyslovou školu, stala se 14. září ve Frenštátě pod Radhoštěm (Moravskoslezský kraj, ČR) Pohorská jednota Radhošť prvním českým turistickým spolkem v tehdejších zemích Rakousko-Uherska.

A právě v Moravskoslezských Beskydách, legendami opředený vrchol Radhoště a nedaleké Pustevny, pojmenované podle poustevníků, kteří zde do 18. století údajně přebývali, se později měly stát místem prezentace uměleckého vnímání reality Dušana Jurkoviče. Ten po zakončení svých vídeňských studií odešel roku 1889 pracovat k architektu Michalu Urbánkovi do

Vsetína (Zlínský kraj, ČR) – města, nacházejícího se cca 25 km od Radhošťské hornatiny Moravskoslezských Beskyd.

Nově vzniklý turistický spolek Pohorské jednoty Radhošť zakoupil v roce 1886 na Pustevnách pozemek a jeho členové se pustili do velkolepého díla. Jako první byla vybudována útulna *Pustevně* (r. 1891). V roce 1893 byla postavena rozhledna Cyrilka. Od ní se dodnes naskýtá turistům krásný pohled na hluboké lesy Vsetínské hornatiny a Javorníků po jejichž hřebenu je vedena slovensko-česká státní hranice. Díky rostoucímu turistickému zájmu o Pustevny byla roku 1894 dokončena stavba kamenné budovy *Šumná*.

Pod vedením vsetínskému stavitele Michala Urbánka byly v roce 1899 předány k užívání útulny *Maměnka* a *Libušín*, jejichž architektem se nestal nikdo jiný, než v té době u Urbánka pracující architekt Dušan Jurkovič. Jeho návrh měl podobu dvou dřevěných secesních srubů. Samozřejmě bohatě zdobených a především stylizovaných v duchu slovanské lidové architektury.

Při tvorbě architektonického záměru Libušína využil bohatých zkušeností ze studia oravského lidového domu, lidových staveb kopaničářů na slovensko-moravském pomezí a tzv. „poschodového čičmanského domu“ (Čičmany se nacházejí v chráněné krajinné oblasti Strážovských vrchů v pramenné oblasti Rajčianky na území Žilinského kraje.). Tamní valaši totiž až do konce 1. světové války obývali v domech jen jednu jizbu, v níž bydlelo 30 až 40 lidí. Jestliže se pak jakási „velkorodina“ rozpadala, u společného ohniště pracovalo současně několik hospodyň.

Čičmanské domy samozřejmě upoutávaly pozornost svými patrovými částmi, opatřenými pavlačemi horních komor, přičemž vše bylo bohatě zdobeno vápenným omalováním srubu. Valaši obývající Moravskoslezské Beskydy, Javorníky, Oravskou Maguru, Strážovské vrchy, Malou Fatru či Chočské vrchy měli podobný způsob života. Nelze se tedy Jurkovičově inspiraci divit.

Velmi cenným pustevenským architektonickým objektem Dušana Jurkoviče je *Libušín*. Interiér jídelny je vyzdoben malbami Karla Štapfera z nichž některé jsou provedeny podle akvarelových studií Mikoláše Alše – obrazy Radhoště, sv. Václava, Radegasta, zbojníků Ondráše a Juráše či velitele valašských portášů Stavinohy. V letech 1901–1914 vytvořil architektonické návrhy pro řadu staveb v luhačovických lázních, především Janův dům (po smrti Jurkoviče nesoucí jeho jméno), kavárnu Jestřábí, Chaloupku a jiné.

Po skončení 1. světové války se Dušan Jurkovič vrátil z jihomoravské metropole Brna zpět na Slovensko, kde se stal vládním komisařem pro zachování uměleckých památek.

Rodnému myjavskému kraji, ne více než 10 km od Turé Lúky vzdálenému vrcholu Bradla věnoval monument, který náleží k jeho nejznámějším projektovaným stavbám na Slovensku: mohyly Milana Rastislava Štefánika.

6. Závěr

Trnavsko, Trenčiansko či Ostravsko rozhodně nejsou integrovány do jediné hierarchicky vyšší prostorové struktury. Podobně jako Ostravsko má díky historickému vývoji vytvořeny zřetelné sociálně-ekonomické vazby v rámci česko-polských vztahů, má Trnavsko tyto vazby generovány historickými aspekty slovensko-maďarských vztahů. To, co ale Moravskoslezský, Zlínský, Jihomoravský, Žilinský, Trenčianský a Trnavský kraj ovlivnilo v minulém historickém vývoji

se zřetelně promítá nejen do současného stavu, ale především se bude odrážet v budoucích inovacích přeshraničního regionu obou zemí, tedy jak Slovenské, tak i České republiky.

Znalost genia krajiny tohoto střeoevropského prostoru může výrazně napomoci utváření nových aspektů nadregionální spolupráce obyvatel tohoto území. Nejedná se přitom jen o institucionální vazby, které jsou ostatně rozvíjeny i v jiných úrovních, ale především o posilování identity lidí k sounáležitosti s tímto prostorem s cílem zapojování se do rozvoje nejrůznějších inovací vyúsťujících ve vzájemně výhodnou spolupráci.

Nevyužití možností obsažených v nabídce Operačního programu přeshraniční spolupráce Slovenská republika – Česká republika 2007–2013 k prohlubování těchto kreativních vztahů by bylo nezměrnou chybou.

Literatura

1. IVANIČKA, K. 2006. Globalistka: poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta. Bratislava: Iura edition, 2006, 288 s.
2. VENCÁLEK, J. 2007a. Individuality and universality in perception of border line. In: Dubcová, A., Kramáreková, H. (ed.): State border reflection by border region population of V4 states. Nitra: Constantine the Philosopher University, 2002, s. 11-15.
3. VENCÁLEK, J. 2007. Vnímání genia loci jako základ rozvoje regionální identity. In: Beňušková, Z., Danglová, O.: Trendy regionálneho a miestneho rozvoja na Slovensku. Bratislava: Ústav etnológie SAV – Centrum pre európsku politiku – Katedra etnológie a etnomuzikológie Nitra, 2007 s, 53-62.

Kontakt:

Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.
Ostravská univerzita v Ostravě
Přírodovědecká fakulta
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Chittussiho 10
CZ – 710 00 Ostrava – slezská Ostrava
e-mail: jaroslav.vencalek@osu.cz